

نقش عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی در تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مقابل تهدیدات نظامی آمریکا از مبداء سرزمینی عراق

غلامعلی رشید^۱

فتح... کلاتری^۲

پذیرش مقاله: ۹۵/۰۸/۱۶

دریافت مقاله: ۹۵/۰۵/۰۷

چکیده

بر اساس پژوهش‌های انجام شده عوامل ژئوپلیتیکی به ۸ دسته (طبیعی، انسانی، اقتصادی، سیاسی داخلی، سیاسی خارجی، نظامی، فرهنگی و علم و فناوری) تقسیم می‌گردند. این مقاله فقط عامل ژئوپلیتیکی طبیعی را بررسی می‌نماید. این پژوهش به روش آمیخته (روش توصیفی-تحلیلی و زمینه‌ای موردی) انجام گردیده و از نوع توسعه‌ای-کاربردی می‌باشد، روش جمع‌آوری اطلاعات میدانی و کتابخانه‌ای بوده و جامعه آماری ۷۳ نفر، که با استفاده از روش‌های تحلیل خبرگی، تحلیل شده است. هدف از آن دستیابی به نقش عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی در تدوین راهبرد دفاعی-امنیتی ج.ا.ا. در مقابل تهدیدهای آمریکا از مبداء سرزمینی کشور عراق می‌باشد. در این تحقیق عراق تهدید یا دشمن ج.ا.ایران نیست، دشمن اصلی آمریکا می‌باشد که با استفاده از فضا و جغرافیای عراق، ج.ا.ایران را تهدید می‌کند. نتایج تحقیق حکایت از آن دارد که ۱۳ عامل ژئوپلیتیکی طبیعی در قالب بسترهای قوت‌زا، فرصت‌آفرین، ضعف‌ساز و تهدیدزا دارای نقش مؤثری بر راهبرد دفاعی-امنیتی ج.ا.ایران هستند، این عوامل به ترتیب اولویت عبارتند از: آب‌های آزاد، مجاورت با کشورهای خلیج فارس، موقعیت ارتباطی، کانون توجهات ژئوپلیتیکی، وسعت و شکل سرزمین، مرزهای آبی و زمینی، توپوگرافی، اقلیم کردستان عراق.

واژگان کلیدی: ژئوپلیتیک، راهبرد دفاعی، تهدید، ج.ا.ایران، عراق.

۱- دانشیار جغرافیای سیاسی دانشگاه عالی دفاع ملی.

۲- دانش آموخته دکترای علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی، نویسنده مسئول. ff.ka@chmail.ir

مقدمه

بین راهبرد دفاعی و تهدیدهای نظامی ارتباطی دوسویه برقرار است و بین این دو مفهوم، تعاملی انکارناپذیر وجود دارد. از یک طرف راهبرد دفاعی هر کشور علاوه بر تأثیرپذیری از عوامل ژئوپلیتیکی و نگرش یک نظام و مسئولین آن به ماهیت تهدیدهای نظامی تأثیر می‌پذیرد و از طرف دیگر نیز بر چگونگی مواجه شدن یک کشور با تهدیدهای نظامی آینده‌اش تأثیر قاطعی دارد. مفهوم ژئوپلیتیک ترکیبی است از سه عنصر اصلی یعنی جغرافیا، قدرت و سیاست که دارای خصصتی ذاتی می‌باشند. بنابراین ژئوپلیتیک بر امور دفاعی و تهدیدهای نظامی تأثیر راهبردی دارد. (حافظ‌نیا، ۱۳۹۰: ۳۷)

کشور عراق به عنوان همسایه غربی ج.ا.ا. به دلیل پیشینه اختلافات مرزی، تاریخی، قومی و جنگ تحمیلی ۸ ساله و نیز حضور و نفوذ قدرت‌های متخاصم منطقه‌ای و بین‌المللی با ج.ا.ا. در این کشور و از سوی دیگر به عنوان پایگاه جغرافیایی گروهک‌های تکفیری و تروریستی معاند ج.ا.ا.، در آینده می‌تواند به عنوان مبداء عملیاتی مناسبی جهت تهدید نمودن ج.ا.ا. باشد. به همین دلیل، محقق قصد دارد نقش عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی بر راهبرد دفاعی - امنیتی ج.ا.ا. جهت مقابله با تهدیدها را از مبداء سرزمینی عراق مورد مطالعه قرار دهد. بنابراین مسئله اصلی این تحقیق: نقش عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی در قالب، قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها بر راهبرد دفاعی ج.ا.ا. جهت مقابله با تهدیدهای نظامی آمریکا از مبداء سرزمینی کشور عراق می‌باشد.

عوامل ایجابی که باعث اهمیت این تحقیق شده عبارتند از: الف- مبنایی برای سیاست‌گذاری دفاعی ج.ا.ا. در مقابل تهدیدهای نظامی با توجه به تحولات جدید کشور عراق می‌باشد. ب- باعث اتخاذ راهبرد دفاعی متناسب با عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی برای مقابله با تهدیدهای نظامی از مبداء سرزمینی عراق می‌شود. عوامل سلبی که باعث ضرورت اجرای این تحقیق شده عبارتند از: الف- نداشتن یک راهبرد دفاعی - امنیتی کارآمد مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی جهت مقابله با تهدیدهای نظامی که استقلال و تمامیت ارضی ج.ا.ا. را از مبداء سرزمینی عراق نشانه گرفته، باعث غافلگیری راهبردی نظام و نیروهای مسلح ج.ا.ا. ایران می‌گردد. ب- فقدان راهبرد دفاعی مطلوب و مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی، دفاع اطمینان‌بخش با تهدیدهای نظامی را از مبداء سرزمینی عراق با چالش جدی مواجه می‌کند.

- هدف اصلی این تحقیق عبارتست از: دستیابی به نقش عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی بر راهبرد دفاعی ج.ا.ا در مقابل تهدیدات نظامی آمریکا از مبدا سرزمینی عراق.

- اهداف فرعی عبارتند از: الف- شناسایی و تعیین نقش عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی موثر بر راهبرد دفاعی، ب- شناسایی و تعیین قوتها، ضعفها، فرصتها و تهدیدهای دفاعی ج.ا.ا مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی.

- سوال اصلی این تحقیق عبارتست از: عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی در تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ا در مقابل تهدیدات نظامی آمریکا از مبدا سرزمینی کشور عراق چه نقشی دارند؟

- سوالهای فرعی عبارتند از: الف- عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی موثر بر راهبرد دفاعی ج.ا.ا ایران کدامند؟ ب- قوتها، ضعفها، فرصتها و تهدیدهای دفاعی ج.ا.ا مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی کدامند؟

مبانی نظری تحقیق

پیشینه تحقیق

با مراجعه به مراکز مطالعاتی و تحقیقاتی، رساله‌ی دکتری تحت عنوان نقش عوامل ژئوپلیتیک در راهبرد دفاعی (مطالعه موردی ایران نسبت به عراق) سال ۱۳۸۶ در دانشگاه تربیت مدرس انجام شده که سوال اصلی آن عبارتست از: عوامل ژئوپلیتیک در راهبرد دفاعی ایران نسبت به عراق چه نقشی ایفا کرده‌اند و چارچوب نظری راهبرد دفاعی ایران نسبت به عراق مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیک چیست؟ محقق پس از بررسی، در پاسخ به سؤالات تحقیق و برشماری عوامل ژئوپلیتیک و آزمون فرضیه‌ها، این گونه نتیجه‌گیری نموده است که: عوامل ۳۶ گانه در طراحی‌های دفاعی نسبت به عراق تأثیری متفاوت در جهت تقویت یا تضعیف آن دارند و طراحی راهبرد دفاعی مناسب برای ایران نسبت به عراق را مستلزم توجه و لحاظ نمودن نقش‌های چهارگانه عوامل ۳۶ گانه ژئوپلیتیکی (قوت، ضعف، فرصت و تهدید) دانسته‌است. (رشید، ۱۳۸۶: ۲۸۰) این رساله ۶ عامل ژئوپلیتیکی (طبیعی، انسانی، اقتصادی، سیاسی داخلی، سیاسی بین‌المللی و نظامی) ج.ا.ا ایران را نسبت به عراق مورد بررسی قرار داده است. در حالی که در این مقاله فقط یک عامل ژئوپلیتیکی (طبیعی) مورد بررسی قرار گرفته است. پروژه تحقیقاتی تحت عنوان جغرافیای دفاعی ایران در برابر تهدیدات نظامی (محور بندرعباس - تهران) سال ۱۳۸۹، در ستاد کل نیروهای مسلح

انجام شده که سوال اصلی آن عبارتست از: قابلیت های دفاعی محور بندرعباس تهران از منظر جغرافیای نظامی چیست؟ تعیین وضعیت محور بندرعباس- تهران در حوزه های شکل زمین، جنس زمین، اقلیم، منابع آب، پوشش گیاهی، حیات جانوری، جغرافیای انسانی و در انتها جنبه های نظامی محور با توجه به قابلیت های موجود در این محور تعیین شده است. (افضلی نژاد و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۴۱)

در این پروژه جغرافیای دفاعی برای یک محور (بندرعباس- تهران) تعریف شده است، در حالی که این مقاله عوامل طبیعی ژئوپلیتیکی را برای محورهای غرب، جنوب، جنوب غرب و شمال غرب را که در مجاورت کشور عراق قرار دارد تجزیه و تحلیل نموده است.

تعریف مفاهیم تحقیق

۱) راهبرد^۱: در فرهنگ معین به معنای فن اداره عملیات جنگی و دانش رهبری عملیات نظامی. تعیین هدف های بلند مدت سازمان و گزینش مجموعه اقدامات و تخصیص منابع لازم برای دستیابی به این اهداف راهبرد است. (Chandler, 1963:7) راهی است که ما را به هدف می رساند، مأموریت را محقق می سازد و به چشم انداز معنی می بخشد. (حسن بیگی، ۱۳۹۰: ۴۸)

۲) راهبرد دفاعی - امنیتی^۲: که مترادف راهبرد دفاعی است. راهبرد دفاعی شیوه های به کارگیری مولفه های مختلف قدرت ملی را برای تحقق اهداف دفاعی کشور در راستای سیاست های ملی تعیین می کنند. بر مبنای این تعریف کارکرد راهبرد دفاعی، هماهنگ سازی کاربرد قابلیت های نظامی و غیرنظامی یک کشور در دفاع از منافع ملی و ارزش ها و آرمان های آن می باشد. در این نگرش راهبرد دفاعی پلی است بین راهبرد امنیت ملی و راهبرد نظامی که در آن اهداف امنیت ملی به اهداف دفاعی و سیاست های ملی به سیاست های دفاعی و رهنامه امنیت ملی به رهنامه دفاعی تبدیل می شود و اهداف اصلی راهبرد نظامی تولید می شوند. (دانش آشتیانی، ۱۳۹۱: ۵۸)

۳) تهدید نظامی^۳: نوعی تجاوز فیزیکی و تهدیدی واقعی و ملموس است که علیه بقاء ارزیابی می شود. تهدید نظامی غالباً از طریق شورش، اقدامات تجزیه طلبانه، کودتا، سطوح مختلف درگیری

1 - Strategy

2 - Defence - Security Strategic

3 - Military Threat

نظامی، مداخله نظامی و اشغال کشور صورت می‌گیرد. (افتخاری، ۱۳۹۲: ۴۷) در این تحقیق آمریکا تهدید نظامی علیه ج.ا.ا ایران می‌باشد.

۴) **تهدید امنیتی**^۱: عبارت از وضع و حالتی است که در آن مجموعه‌ای از ادراکات و تصورات نسبت به پدیده‌ها و رابطه‌ی آنها با بقاء، کمیت یا کیفیت ارزش‌های اساسی و مورد احترام بر وجود خطر جدی یا امکان نابودی آن ارزش‌ها دلالت می‌کنند. (Richard, 1999:118)

۵) **عوامل ژئوپلیتیکی**^۲: هر عامل جغرافیایی که در تعامل با قدرت در سیاست مورد استفاده قرار گیرد، عامل ژئوپلیتیکی است. (شمس دولت‌آبادی، ۱۳۹۴: ۵۹)

ژئوپلیتیک عبارتست: از علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر است. (حافظ‌نیا، ۱۳۹۰: ۳۷)

چارچوب نظری تحقیق

جایگاه دو کشور جمهوری اسلامی ایران و عراق در نظریات ژئوپلیتیکی

اهمیت جایگاه ایران در نظریه‌های ژئوپلیتیک (نظریه‌های ماهان، مکیندر و اسپایکمن) عمدتاً ناشی از این واقعیت است که این کشور، از طریق خلیج فارس و دریای عمان به دریای آزاد راه دارد و دارای موقعیت گذرگاهی است و علاوه بر اینکه بخش‌های شمالی ایران جزء قلمرو قلب محسوب می‌شده و فلات ایران نیز تماماً نقش حاشیه‌ای سرزمین قلب را داشته است. بر همین اساس، در اوایل قرن بیستم، ایران نقش حائل بین روسیه و انگلستان را بازی می‌کرد و از مهم‌ترین کانون‌های رقابت جهانی به شمار می‌رفت. پس از جنگ جهانی دوم و شکل‌گیری نظام دو قطبی، بر اهمیت این جایگاه افزوده شد. با الهام از اندیشه‌های مکیندر و اسپایکمن، سیاست تهدید و محصورسازی توسط جرج کنان ارایه شد و ایران به لحاظ موقعیت جغرافیایی‌اش به ویژه در ارتفاعات زاگرس - که به عنوان مانع دفاعی طبیعی به اهداف نظامی آمریکا کمک می‌کرد - نقش دفاعی برای قدرت بحری را یافت و یکی از حلقه‌های مهم سیاست جلوگیری از نفوذ (قدرت بری) به حساب آمد. (اطاعت، ۱۳۷۶: ۳۳)

1 - Security threat

2 - Geopolitic Factors

تمامی تفکرات ژئوراهبردی جدید، هدفش این است که کشورهای حوزه دریای خزر را به خلیج فارس و دریای عمان متصل سازد که در صورت تحقق این تفکر، این منطقه محور اصلی نقشه ژئوراهبردیی جهان خواهد بود. و بالاخره ایران که به عنوان یک کشور مهم از دید راهبردی در دوران جنگ سرد مطرح بود، اکنون با عامل اقتصادی (ژئواکونومیک) منطبق شده و موقعیت منطقه‌ای آن تبدیل به موقعیت ممتاز بین‌المللی گردیده است. این موقعیت استثنائی، جایگزین ناپذیر بوده و نقش محوری در تدوین استراتژی منظومه‌های قدرت در سده حاضر خواهد داشت. (مجتهدزاده، ۱۳۸۱: ۲۸۵)

عراق در نظریه‌های جهانی مکیندر و اسپایکمن در هلال داخلی یا حاشیه‌ای (ریملند) قرار گرفته و در نتیجه به صحنه کشمکش دو نیروی زمینی و دریایی تبدیل گردیده است. البته عراق با سرزمین هارتلند و کشور شوروی سابق، مرز مشترک نداشت، اما در کنار کشورهای ریملند به عنوان مکمل راهبردی سد نفوذ به حساب می‌آمد. از دیدگاه کوهن نیز این کشور در منطقه کمربند غرب آسیا قرار می‌گیرد. در نظریات جدید نیز کشور عراق از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. قرار گرفتن در منطقه غرب آسیا، نظم نوین جهانی و قرار گرفتن در استراتژی حمله پیشگیرانه آمریکا حاکی از آن است که عراق از جایگاه ویژه‌ای در بین کشورهای جهان، به ویژه قدرت‌های برتر جهانی و اهداف و سیاست‌های آنها برخوردار است و در مسیر اجرای سیاست‌های راهبردی (راهبردی) آمریکا در منطقه قرار گرفته است. عراق هر چند با آب‌های آزاد (خلیج فارس) ارتباط دارد اما به دلیل محدودیت این دسترسی و مناسب نبودن سواحل آن نقش قابل توجهی در نظریه ماهان برخوردار نبوده است. شاید همین تنگنای ژئوراهبردیی باعث گردیده است تا حاکمان این کشور در جهت تقویت نیروی زمینی خود گام بردارند.

کشور عراق همچنین به خاطر دارا بودن حدود ۱۰ تا ۱۱ درصد ذخایر نفت کشف شده جهان و قرار گرفتن در رتبه دوم جهانی از این نظر با توجه به موقعیت خود در نظریه منطقه بیضی راهبردی انرژی (هارتلند انرژی) جفری کمپ قرار گرفته است و در نتیجه نقش مهمی در بازی‌های ژئوراهبردی سده بیست و یکم ایفا خواهد کرد. به طوری که عده زیادی از کارشناسان، انگیزه اصلی حمله آمریکا به عراق را مسئله انرژی دانسته‌اند. (نیکسون، ۱۳۷۴: ۱۳۲)

موقعیت راهبردی جمهوری اسلامی ایران و عراق

موقعیت و موضع راهبردی، یکی از عوامل قدرت است و مهم‌ترین عامل تأثیرگذار و تعیین کننده در ایجاد موقعیت راهبردی و نظامی یک کشور، جغرافیا است (کاظمی، ۱۳۷۲: ۱۹۳). ایران به دلیل قرار گرفتن در منطقه غرب آسیا، به عنوان حد فاصل سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا از محوریت ارتباط منطقه‌ای برخوردار است. همچنین ایران با داشتن موقعیت برّی و بحری، ارتباط با حوزه‌های متعدد ژئوپلیتیکی از جمله قرار گرفتن در بین دو حوزه بزرگ انرژی جهان (خلیج فارس و دریای خزر)، قرار گرفتن در تنگه راهبردی هرمز، عبور لوله‌های مختلف نفت و گاز و همچنین قابلیت‌های ارتباطی ایران در حوزه‌های جاده‌ای، راه‌آهن، هوایی، الکترونیکی و ... وجود کشورهای محصور در خشکی در مرزهای شمال کشور و همچنین نفوذ فرهنگی و تمدنی آن در حوزه‌های ژئوپلیتیکی پیرامون، حضور قدرت‌های برتر جهانی در همسایگی ایران و نفوذ در خاک همسایگان آن، از موقعیت ژئوراهبردی ویژه‌ای برخوردار است.

کشور عراق نیز از موقعیت راهبردی خاصی برخوردار است. سرزمین فعلی عراق تا جنگ جهانی اول، «بین‌النهرین» نامیده می‌شد. این منطقه به دلیل خاک حاصل خیز و آب فراوان، از قدیم به عنوان قطب جاذب جمعیت و سرزمین تمدن ساز مطرح بوده و به همین خاطر همواره مورد هجوم همسایگان بوده است. در حال حاضر نیز به خاطر وجود منابع زیاد نفت و گاز و موقعیت ارتباطی مورد توجه قدرت‌های جهانی است و به اعتقاد اکثر کارشناسان همین مسائل باعث اشغال آن شد. اما عدم دسترسی مناسب عراق به آب‌های آزاد و نیاز آن به همسایگان و همچنین وضعیت طبیعی و عدم وجود دفاع طبیعی آن در مقابل همسایگان از جمله تنگناهای ژئوراهبردی و ضعف این کشور به شمار می‌آید. مشکل ژئوراهبردی عراق در دوران صلح می‌تواند از طریق ایران حل و فصل شود و ایران می‌تواند با فراهم آوردن شرایط برای عراق در خلیج فارس به شکل ترانزیت با ارائه تسهیلاتی، عراق را از این بن‌بست در حوزه خلیج فارس خارج کند. (عزت‌ی، ۱۳۷۹: ۸۴ - ۵)

موقعیت ارتباطی جمهوری اسلامی ایران و عراق

موقعیت ارتباطی، فضای جغرافیایی ایران در محور شمال- جنوب، دو عرصه جغرافیایی آب و خشکی را به هم پیوند می‌دهد و در مسیر عمومی ارتباط قاره‌های اروپا و آسیا و اقیانوسیه، به ویژه آسیای جنوبی و جنوب شرقی قرار دارد. وجود کشورهای محصور در خشکی در شمال و شمال شرق ایران (کشورهای آسیای مرکزی، قفقاز و افغانستان) و نیاز آنها به فضای ایران جهت ارتباط با

آب‌های آزاد و ارتباط با سایر کشورها (ترانزیتی)، اهمیت موقعیت ارتباطی ایران را مشخص می‌سازد. وجود شبکه‌راه‌آهن، کانال‌ها و رودخانه‌های قابل کشتیرانی و نیز امکانات حمل و نقل هوایی گسترده یک کشور، قطعاً در دسترسی مؤثر حاکمیت مرکزی به نقاط مختلف کشور، اهمیت به‌سزایی دارد و می‌تواند موجبات دفع حملات مرزی و یا واگرایی‌های گروه‌های مختلف ساکن در آن کشور را پدید آورد. سرزمین ایران در طول دوران تاریخی خود همواره عامل ارتباط دهنده و بسترساز تعامل میان کانون‌های تمدن، گروه‌های انسانی و قومی مجاور فلات ایران بوده و پیش‌بینی می‌شود این کارکرد تاریخی در آینده نیز پایدار بماند. (حافظ‌نیا، ۱۳۸۱: ۴۲)

جدول ۱: وضعیت شبکه ارتباطی کشورهای ایران و عراق، منبع، سایت ویکی‌پدیا، دانشنامه آزاد

کشور	طول جاده‌ها (کیلومتر)	طول خط آهن کیلومتر	طول سواحل کیلومتر	تعداد فرودگاه		
				نظامی	غیر نظامی	بین‌المللی
ایران	۲۱۲۰۰۰	۱۲۹۹۸	۲۷۰۰	۱۳	۴۷	۸
عراق	۴۷۳۸۰	۲۳۷۰	۵۰	۷	۱۸	۶
						۵
						-

کشور عراق نیز موقعیت گذرگاهی دارد و این می‌تواند مزیت‌هایی را برای این کشور به همراه داشته‌باشد. عراق شرقی‌ترین کشور عربی است که مرز خشکی طولانی با کشورهای غیر عرب در آسیا داشته و همواره خود را نگهبان دروازه شرقی جهان عرب معرفی می‌کند. این سرزمین از گذشته‌های دور، یکی از مسیرهای اتصال آسیا به اروپا و آفریقا و کوتاه‌ترین راه خشکی برای عبور زایران خانه‌خدا (مکه) برای مسلمانان آسیای مرکزی، شبه‌قاره‌هند، ایران و حتی قفقاز و آسیای صغیر محسوب می‌شود. علاوه بر این موقعیت ارتباطی عراق شرایطی را برای این کشور ایجاد کرده که به منظور ارتباط با دنیای خارج از هر مسیری به استثنای سواحل این کشور در خلیج فارس که آن هم بسیار نامناسب است، نیاز به عبور از خاک یک یا چند کشور همسایه دارد. (نامی، ۱۳۸۷: ۵۳۱)

موقعیت دریایی و ساحلی جمهوری اسلامی ایران و عراق

از منظر جغرافیای سیاسی میزان دسترسی واحدهای سیاسی به دریا و آب‌های آزاد، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار می‌باشد. بر این اساس، کشورها در سه گروه محصور در خشکی، ساحلی و جزیره‌ای تقسیم می‌شوند. کشور ایران با سه حوزه آبی دریای خزر و دریای عمان و خلیج فارس مرتبط است. طول خطوط ساحلی ایران در جنوب و حوزه دریای خزر ۲۵۶۴ کیلومتر می‌باشد. وجود بنادر متعدد و راهبردی (۱۱ بندر مهم و فعال) در خلیج فارس، وجود مکان‌های مناسب جهت ایجاد بنادر

و اسکله‌ها و همچنین برخورداری از بنادر و اسکله‌های مختلف و مناسب جهت فعالیت‌های دریایی، برخورداری از جزایر زیاد و راهبردی در خلیج فارس، قرار گرفتن در کنار تنگه راهبردی هرمز، ارتباط با اقیانوس هند و دریا‌های آزاد از طریق دریای عمان و همچنین داشتن موقعیت مکمل کشورهای محصور در خشکی مناطق شمالی خود جهت ارتباط با دریا‌های آزاد، موقعیت راهبردی ویژه‌ای جهت به دست آوردن امتیازات و بهره‌برداری‌های سیاسی، اقتصادی، نظامی و راهبردی به ایران بخشیده است. این در حالی است که عراق تنها کشور حاشیه خلیج فارس است که کمترین ساحل را با آب‌های آزاد دارد. و همین مسئله یکی از مشکلات راهبردی عراق می‌باشد، به گونه‌ای که بر رفتارهای سیاسی - نظامی دولت عراق اثر گذاشته است (حافظ‌نیا، ۱۳۷۱: ۲۵۷). با توجه به مبانی نظری، مدل مفهومی تحقیق به شکل زیر می‌باشد.

وسعت و عمق راهبردی جمهوری اسلامی ایران و عراق

مساحت خشکی کشور ایران ۱۸۷۳۹۵۹ کیلومتر مربع محاسبه شده است. این مقدار وسعت ۱/۳٪ کل مساحت کره زمین و یا حدود یک در صد مساحت خشکی‌ها را شامل می‌شود که از این نظر جز کشورهای وسیع محسوب می‌شود (سازمان جغرافیایی، ۱۳۹۰)، و از این حیث پانزدهمین کشور جهان است. (صفوی، ۱۳۸۱: ۷۴) وسعت کل کشور عراق نیز ۴۳۷۰۷۲ کیلومتر مربع بوده که ۴۳۲۱۶۲ کیلومتر مربع آن خشکی و ۴۹۱۰ کیلومتر مربع نیز آبی شامل دریاچه‌ها، باطلاق‌ها و سایر پهنه‌های آبی می‌باشد که به لحاظ وسعت و پهناوری، رتبه پنجاهم را در میان کشورهای جهان داراست.

عمق راهبردی نیز ابعاد وسیع طول و عرض و سختی دسترسی کشورهای همجوار به مناطق، تراکم جمعیتی و فعالیت‌های اقتصادی را شامل می‌شود که از نظر حیاتی دارای اهمیت فوق‌العاده‌ای می‌باشند که به سهولت قابل دسترسی و در معرض خطر نیستند. عمق راهبردی علاوه بر ویژگی‌های هندسی مانند شکل و پهناوری از ویژگی‌ها و پتانسیل‌های طبیعی و ظرفیت‌های محیطی و موقعیت ویژه ارتباطی و اقتصادی نیز تبعیت می‌کند. بر این مبنا، نقاط راهبردی ایران به علت پهناوری و وسعت زیاد، پراکنده بوده و در یک حوزه متمرکز نشده‌اند.

حوزه‌های اصلی جمعیتی و سیاسی، مراکز عمده اقتصادی و کشاورزی و پهنه‌های گسترده شبکه‌های اصلی ارتباطی و انرژی در ایران بیشتر در مناطق مرکزی، شمالی، شمال شرقی و شمال غربی، جنوب و جنوب غربی استقرار دارند. اما در کشور عراق به علت محدودیت وسعت و

تأثیرگذاری شرایط طبیعی و جغرافیایی، حوزه‌های راهبردی کشور به‌طور منسجم و متمرکز در یک کریدور طبیعی به موازات مرزهای غربی ایران استقرار یافته است. بنابراین با توجه به وضعیت استقرار مناطق راهبردی این دو کشور و مقایسه آن می‌توان نتیجه گرفت که به علت پراکندگی حوزه‌های راهبردی ایران در نقاط مختلف و به‌خصوص قرار گرفتن آنها در پشت دیواره زاگرس و فاصله زیاد آنها به مناطق مرزی در غرب، این کشور به‌لحاظ عمق راهبردی برتری فوق‌العاده‌ای نسبت به کشور عراق دارد. زیرا نه تنها حوزه‌های راهبردی و حیاتی کشور عراق در فاصله نزدیکی (حداکثر حدود ۲۰۰ کیلومتری) نسبت به مرزهای ایران تمرکز یافته‌اند، بلکه کشور ایران به‌علت برتری و اشراف توپوگرافیکی از تسلط کافی به این مناطق برخوردار می‌باشد. از نظر فاصله نسبت به مرزهای مشترک نیز، ایران به‌علت پهناوری نسبت به عراق برتری دارد. زیرا بیشترین فاصله مناطق ایران تا مرز عراق (کشتگان) حدود ۱۴۵۰ کیلومتر است در صورتی که بیشترین فاصله یا مناطق دور افتاده عراق تا مرز ایران در حدود ۶۰۰ کیلومتر است. همچنین نزدیک‌ترین فاصله تهران به مرز عراق حدود ۴۵۰ کیلومتر است در صورتی که نزدیک‌ترین فاصله بغداد به مرز ایران ۱۳۰ کیلومتر می‌باشد. (رشید، ۱۳۸۶: ۵۸)

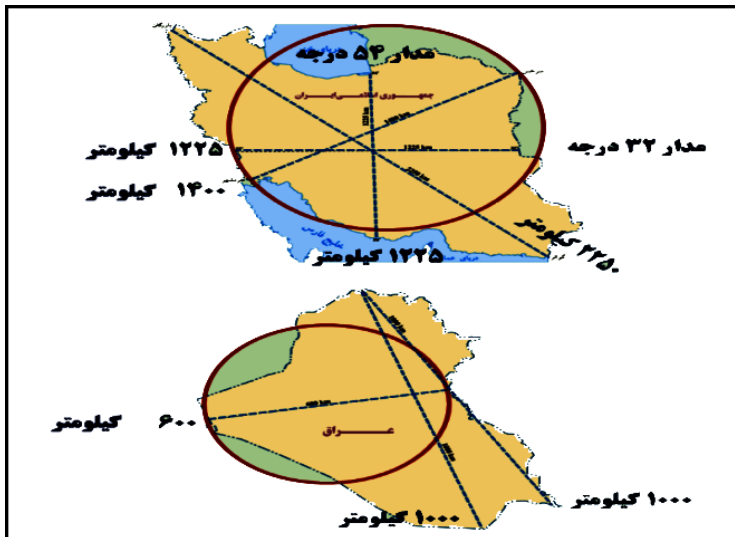
نقشه شماره ۱: مقایسه وسعت و عمق راهبردی دو کشور جمهوری اسلامی ایران و عراق

شکل جمهوری اسلامی ایران و عراق

کشور ایران به لحاظ شکل هندسی، از هندسه و ابعاد نسبتاً منظم و متقارنی در محدوده جغرافیایی خود برخوردار است. از نظر هندسی، این کشور به شکل یک متوازی‌الاضلاع یا لوزی بوده و دارای دو قطر بزرگ و کوچک می‌باشد، به طوری که اگر نصف‌النهار ۵۴° و مدار ۳۲° را به عنوان نصف‌النهار و مدار میانه در سطح ایران در نظر بگیریم، مشخص می‌گردد که طول آنها تقریباً نزدیک به هم بوده و هر کدام حدود ۱۲۲۵ کیلومتر طول دارند.

شکل کشور عراق تقریباً شبیه مثلث متساوی‌الاضلاعی است که رأس آن متوجه اردن و قاعده بزرگ آن مرز مشترک با ایران است. با این شرایط کشور عراق نیز از نظر هندسی تا حدودی جزء کشورهای فشرده محسوب می‌شود، لکن میزان فشردگی آن نسبت به ایران کمتر است. (عزتی، ۱۳۷۹: ۲۶)

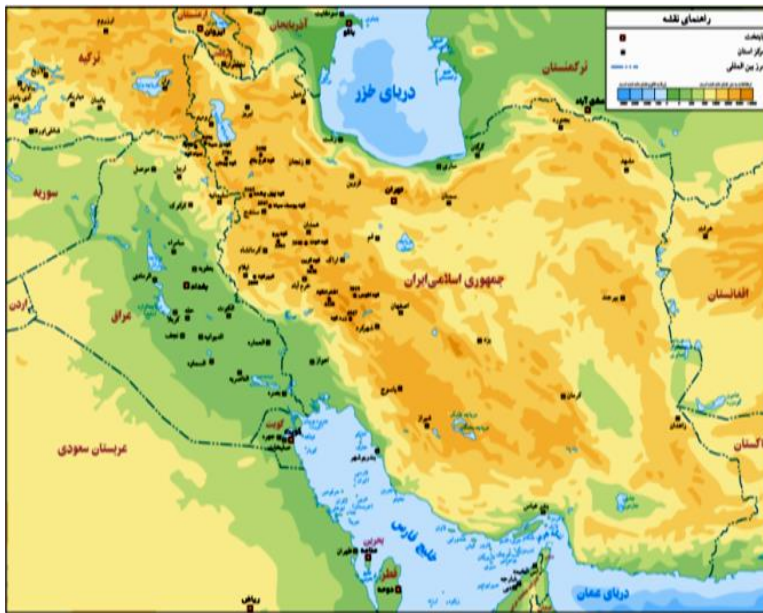
نقشه ۲: مقایسه شکل دو کشور ج.ا.ایران و عراق از نظر انسجام هندسی

وضعیت توپوگرافیکی جمهوری اسلامی ایران و عراق

کشور ایران قسمت عمده‌ای از فلات ایران را شامل می‌شود، این فلات توسط حصارهای کوهستانی محصور شده است، رشته ارتفاعات آذربایجان، البرز و خراسان این پهنه طبیعی را از چاله‌ها، جلگه‌ها و دشت‌های حاشیه شمالی، سلسله جبال مرتفع زاگرس و کوه‌های مکران از جانب غرب، جنوب غربی و جنوب، این منطقه طبیعی را از جلگه بین‌النهرین، خلیج فارس و دریای عمان جدا می‌سازد.

بنابراین فلات ایران از نظر ارتفاعی و توپوگرافیکی اشرف و تسلط کامل به جلگه‌ها و چاله‌ها و دشت‌های پیرامون خود دارد و این بزرگ‌ترین امتیاز ژئوراهبردی برای این کشور محسوب می‌شود. کشور عراق از نظر توپوگرافیکی یک کشور جلگه‌ای و مسطح محسوب می‌شود، بیش از ۹۰ درصد قلمرو این کشور را جلگه‌ها و دشت‌های مسطح و نسبتاً بی‌عارضه تشکیل می‌دهد. فقط از جانب شمال شرقی و شمال امتداد و انتهای ارتفاعات زاگرس و ارتفاعات توروس ترکیه به‌طور محدود توپوگرافی این کشور را به هم زده است. (نامی، ۱۳۸۷: ۱۱)

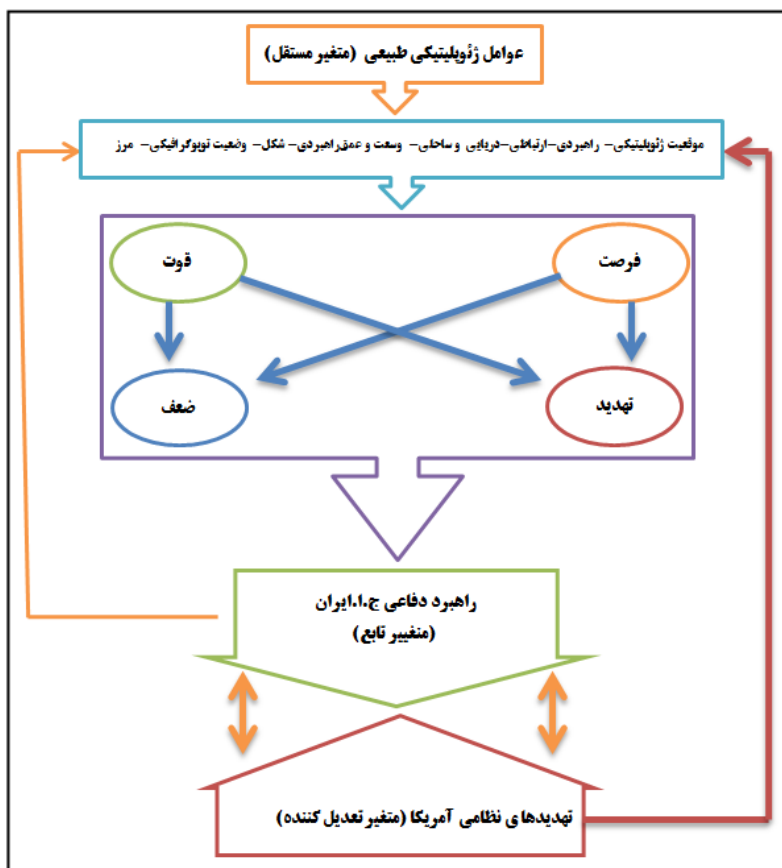

نقشه ۳: وضعیت توپوگرافی ج.ا.ایران و عراق

وضعیت مرزهای جمهوری اسلامی ایران و عراق

طول مرزهای ایران ۸۵۷۴ کیلومتر است که از این مسافت ۳۹۶۵ کیلومتر آن خشکی، ۲۵۶۴ کیلومتر مرز دریایی و ۲۰۴۵ کیلومتر نیز مرز رودخانه‌ای می‌باشد. کل مرزهای عراق نیز ۳۸۵۹ کیلومتر می‌باشد که حدود ۵۸ کیلومتر آن را نوار ساحلی تشکیل می‌دهد. مهم‌ترین مسئله مرزی حل نشده میان ایران و عراق بر سر آبراه اروندرود می‌باشد، زیرا وضعیت آسیب‌پذیری ژئوراهبردی عراق در این منطقه و محدودیت دسترسی آن به سواحل خلیج فارس باعث دامن‌زدن این کشور به این مسئله شده و آن را به مهم‌ترین منابع بحران و تنش در روابط دو کشور مبدل کرده است. (رشید، ۱۳۸۶: ۱۸۵)

شکل ۱: مدل مفهومی تحقیق

روش‌شناسی

در این تحقیق، پژوهشگر صرفاً آنچه را که وجود دارد مطالعه کرده و به تشریح آن پرداخته است، بنابراین به روش پژوهش آمیخته کمی و کیفی نظام‌مند با روش توصیفی- تحلیلی و زمینه‌ای موردی انجام گردیده است. در رویکرد کمی از روش‌های زمینه‌یابی (پیمایش) و توصیفی استفاده شده است. نتایج پژوهش کاربردی و تصمیم‌گرا می‌باشد و می‌تواند مورد استفاده تصمیم‌گیرندگان بخش دفاعی- امنیتی نیروهای مسلح قرار گیرد، لذا نوع پژوهش توسعه‌ای- کاربردی است. قلمرو تحقیق از نظر زمانی، پس از جنگ دوم خلیج فارس، از سال ۱۳۸۲ تا سال ۱۴۰۴ خورشیدی می‌باشد.

از نظر مکانی، شامل جغرافیای ج.ا.ایران و کشور عراق می‌باشد. جامعه آماری این تحقیق از صاحب‌نظران و نخبگان نظامی کشور در حوزه‌ی دفاعی و متخصصان نظامی و سیاسی حوزه ژئوپلیتیک، جغرافیای سیاسی، روابط بین‌الملل، امور اطلاعاتی راهبردی و امور دفاعی راهبردی، تشکیل شده که این گروه از میان مدیران و مسئولانی که نسبت به عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی آگاه بوده و همچنین فرماندهان، اساتید عضو هیئت علمی و مدیران سیاسی متخصص در حوزه‌ی طرح‌ریزی راهبرد دفاعی؛ که حداقل دارای مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد بوده و پنج سال در حوزه تخصصی خود کسب تجربه نموده باشند، به عنوان جامعه نمونه این تحقیق در نظر گرفته شده‌اند.

با توجه به ویژگی‌ها و مشخصه‌های ذکر شده تعداد جامعه نمونه ۷۳ نفر می‌باشد. چون جامعه آماری کمتر از ۱۰۰ نفر می‌باشد، نمونه‌گیری به صورت تمام شمار می‌باشد. اطلاعات این تحقیق از دو روش «میدانی» و «بررسی اسناد و مدارک (کتابخانه‌ای علمی و تخصصی)» گردآوری شده است. در روش کتابخانه‌ای، ادبیات موضوع و اطلاعات نظری مورد نیاز با جست‌وجوی کتابخانه‌ای تخصصی، اینترنتی و بانک‌های اطلاعاتی به دست آمده است. در روش میدانی، پرسشنامه‌ای تنظیم شد که ۱۵ پرسش بسته آن از طریق طیف لیکرت در پنج سطح طبقه‌بندی گردید.

در طراحی پرسشنامه با روش دلفی و با استفاده از نظر صاحب‌نظران، استادان، متخصصان و خبرگان، عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی ج.ا.ایران و دشمن، شناسایی و سپس پرسشنامه مقدماتی تهیه و دو مرحله بین خبرگان توزیع شد و پس از تعیین اعتبار و روایی آن، پرسشنامه نهایی تهیه گردیده است. برای تعیین روایی پرسشنامه از روش روایی محتوا و توزیع دو مرحله‌ای پرسشنامه بین صاحب‌نظران بهره‌برداری شده و برای تعیین پایایی آزمون از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است و یک نمونه اولیه شامل ۳۰ پرسشنامه بین استادان دانشگاه امام حسین علیه‌السلام و دانشگاه عالی دفاع ملی پیش‌آزمون گردید و سپس با استفاده از داده‌های به دست آمده از این پرسشنامه‌ها و به کمک نرم‌افزار آماری SPSS میزان ضریب اعتماد با روش آلفای کرونباخ بزرگ‌تر از ۰/۷ به دست آمد، بنابراین پرسشنامه مورد استفاده از قابلیت اعتماد لازم برخوردار می‌باشد.

عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی متغیر مستقل است، تعریف عملیاتی آن عبارتست از: شامل کلیه عواملی است در چارچوب جغرافیا، سیاست و قدرت که بر راهبرد دفاعی ج.ا.ا در برابر تهدیدهای نظامی - امنیتی تاثیرگذار باشند. در این تحقیق حوزه‌های نقش آفرینی عوامل ژئوپلیتیکی، محیط خارجی (فرصت و تهدید) و محیط داخلی (قوت و ضعف) می‌باشد.

راهبرد دفاعی - امنیتی متغیر تابع (وابسته) است، تعریف عملیاتی آن عبارتست از: مترادف با راهبرد دفاعی است، علم و فن و هنر به‌کارگیری همه قدرت کشور یا قدرت ملی است برای مقابله با انواع تهدیدهای امنیت ملی در تمامی ابعاد.

تهدید نظامی متغیر تعدیل کننده است، تعریف عملیاتی آن عبارتست از: رایج‌ترین، موثرترین و در عین حال آخرین مرحله اجرای تهدیدها است که با استفاده از نیروی نظامی و ابزارهای مربوطه انجام می‌شود. تهدید نظامی خود مراحل دارد که شامل تقویت قدرت نظامی و توسعه آن، مانور و به رخ حریف کشیدن قدرت نظامی، تعرض و عملیات ایذایی، جنگ کم‌شدت و چریکی و جنگ شدید و همه‌جانبه می‌باشد. تهدید نظامی در این پژوهش آمریکا می‌باشد که از جغرافیای عراق علیه ج.ا.ا ایران استفاده می‌نماید.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

تجزیه و تحلیل جمعیت‌شناختی

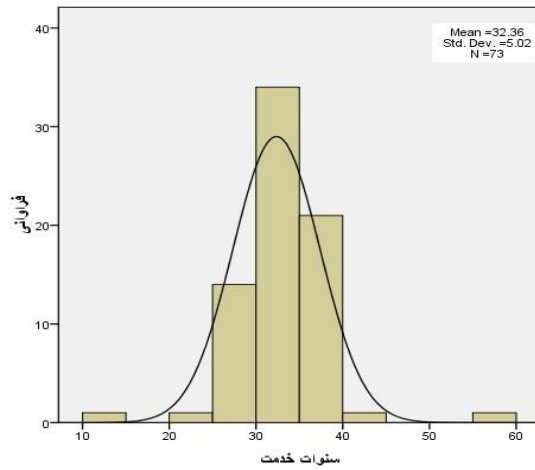
متغیرهای جمعیت‌شناختی تحقیق عبارتند از: الف - سنوات خدمت، ب - میزان تحصیلات، پ - میزان آشنایی با عوامل ژئوپلیتیکی ج.ا.ا ایران و عراق.

جدول ۲: آمار توصیفی سنوات خدمت

متغیر	تعداد	کمترین داده	بیشترین داده	میانگین	انحراف استاندارد
سنوات خدمت	۷۳	۱۳	۵۸	۳۲/۳۶	۵/۰۲۰

به‌طور میانگین جامعه نمونه بیش از ۳۲ سال سنوات خدمت دارند. بیشترین فراوانی در سنوات خدمت، بین ۳۰ تا ۳۵ سال است این مطلب نشان از باتجربه بودن پاسخگویان دارد.

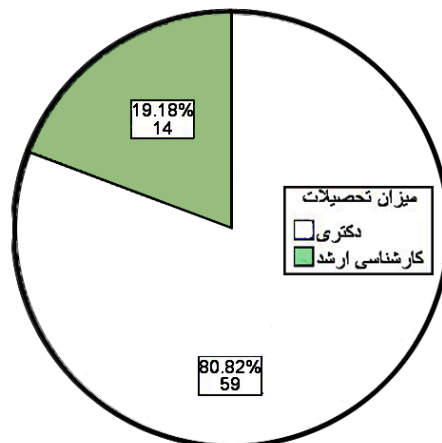
نمودار ۱: نمودار هیستوگرام سنوات خدمت پاسخگویان

جدول ۳: جدول فراوانی میزان تحصیلات پاسخگویان

درصد تجمعی	درصد	فراوانی	تحصیلات
۸۰/۸	۸۰/۸	۵۹	دکتری
۱۰۰	۱۹/۲	۱۴	کارشناسی ارشد
	۱۰۰	۷۳	کل

بیش از ۸۰ درصد (۵۹ نفر) پاسخگویان دارای تحصیلات دکتری می‌باشند و مابقی افراد (۱۴

نفر) دارای تحصیلات کارشناسی ارشد هستند.

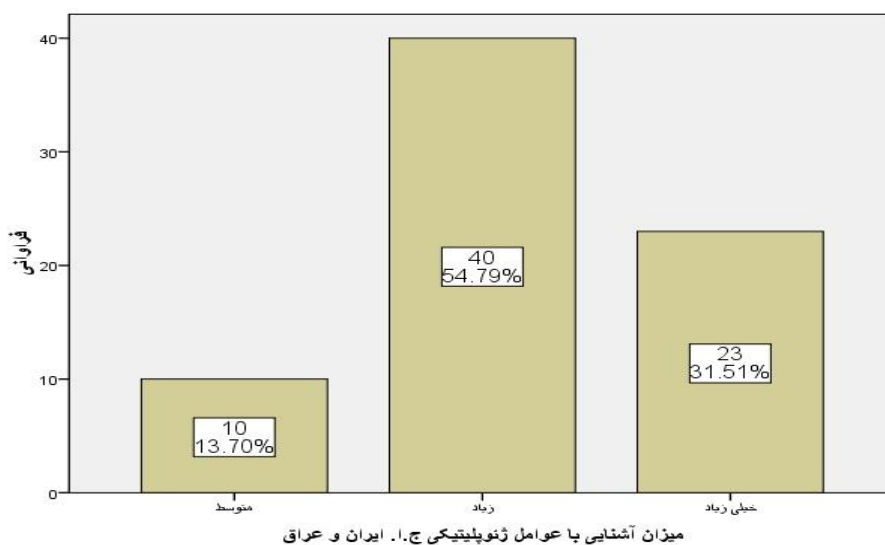
نمودار ۲: نمودار دایره‌ای میزان تحصیلات پاسخگویان

جدول ۴: آمار توصیفی میزان آشنایی با عوامل ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران و عراق

متغیر	تعداد	کمترین داده	بیشترین داده	میانگین	انحراف استاندارد
میزان آشنایی با عوامل ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران و عراق	۷۳	۳	۵	۴/۱۸	۰/۶۵۳

همان‌طور که مشاهده می‌شود، میزان آشنایی پاسخگویان با عوامل ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران و عراق، به‌طور متوسط ۴ می‌باشد که نشان می‌دهد تقریباً ۵۵ درصد پاسخگویان در حد زیادی با عوامل ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران و عراق آشنا بوده‌اند.

نمودار ۳: نمودار میله‌ای میزان آشنایی با عوامل ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران و عراق

تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق

در جدول زیر فراوانی پاسخ‌های داده شده در نقش‌های مختلف رسم شده است. از آنجایی‌که ممکن است برخی از عوامل دارای دو نقش باشند، در نتیجه مجموع فراوانی پاسخ‌ها عددی بین ۷۳ و ۱۴۶ است.

جدول ۵: فراوانی تاثیر عوامل طبیعی ژئوپلیتیکی

ردیف	عامل	صفت (۱ تا ۵)	تعداد	پایه	درصد	کل	نسبت	فراوانی درصد
۱	قرار گرفتن ج.ا.ایران در کانون توجهات ژئوپلیتیکی	۰	۱۴	۴۷	۷۳	۱۳۵	۹۲/۵	
۲	موقعیت ارتباطی ج.ا.ایران	۰	۵۵	۳	۷۳	۱۲۵	۸۵/۶	
۳	مجاورت ج.ا.ایران با کشورهای خلیج فارس	۰	۱۵	۵۱	۶۳	۱۲۹	۸۸/۴	
۴	وسعت و شکل سرزمین ج.ا.ایران	۰	۶۰	۳	۵۳	۱۱۶	۷۹/۵	
۵	دسترسی ج.ا.ایران به آب‌های آزاد	۰	۴۷	۰	۶۸	۱۱۵	۷۸/۸	
۶	مجاورت کردستان ج.ا.ایران با اقلیم کردستان عراق	۳	۲	۶۷	۴۱	۱۱۳	۷۷/۴	
۷	طول مرزهای آبی ج.ا.ایران با عراق	۰	۴۹	۷	۶۰	۱۱۶	۷۹/۵	
۸	طول مرزهای زمینی ج.ا.ایران با عراق	۰	۳۷	۲۵	۶۰	۱۲۲	۸۳/۶	
۹	توپوگرافی نیمه جنوبی و غربی ج.ا.ایران برای دفاع در مقابل دشمن کلاسیک	۶	۳۶	۲۸	۴۸	۱۱۸	۸۰/۸	
۱۰	دسترسی دشمن به آب-های آزاد از طریق سرزمین عراق جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران	۲۲	۲	۶۸	۰	۹۲	۶۳	

شماره	عامل	صفت (ن)	تهدید	فرصت	رکاب	نسبتی	فرار/توانایی	درصد
۱۱	وسعت و شکل سرزمین عراق جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران	۲۷	۰	۶۷	۰	۹۴	۶۴/۴	
۱۲	طول مرزهای زمینی عراق جهت تهاجم به ج.ا.ایران	۲۸	۰	۶۹	۰	۹۷	۶۶/۴	
۱۳	طول مرزهای آبی عراق جهت تهاجم به ج.ا.ایران	۷	۲۳	۴۵	۲۳	۹۸	۶۷/۱	
۱۴	توپوگرافی عراق جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران	۲۸	۱	۷۰	۱	۱۰۰	۶۸/۵	
۱۵	مجاورت عراق با کشورهای خلیج فارس جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران	۰	۱	۷۱	۰	۷۲	۴۹/۳	

آزمون فریدمن

در این بخش می‌خواهیم بررسی کنیم که آیا بین عوامل اولویت‌بندی وجود دارد یا خیر؟ در واقع می‌خواهیم بررسی کنیم که کدام عوامل از درجه اهمیت بالاتری برخوردار هستند. برای این منظور از آزمون فریدمن استفاده خواهیم کرد. فرض صفر در این آزمون عدم وجود اختلاف در بین عوامل است و اگر این فرض در سطح $0/05$ رد شود، نتیجه خواهیم گرفت که در بین عوامل اولویت‌بندی وجود دارد و برخی از عوامل هستند که از اولویت بیشتری برخوردار هستند. در زیر جدول مربوط به این آزمون آورده شده است.

جدول ۶: آزمون فریدمن

تعداد	کای-اسکویر	df	Asymp. Sig.
۷۳	۲۴۵۳/۵۷۵	۸۷	۰/۰۰۱

با توجه به جدول ۶ مشاهده می‌شود که فرض عدم وجود اختلاف در عوامل در سطح ۰/۰۵ رد شده است و در نتیجه در بین عوامل طبیعی ژئوپلیتیکی بر راهبرد دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران در مقابل تهدیدات از مبداء سرزمینی عراق، اولویت‌بندی وجود دارد. برای اینکه دریابیم که کدام عوامل از اولویت بیشتری برخوردار هستند، باید از میانگین رتبه‌ها استفاده کنیم. جدول مربوط به این موضوع در زیر رسم شده است.

جدول ۷: میانگین رتبه‌ها

اولویت	میانگین رتبه‌ها	عامل
۴	۶۱/۵۸	قرار گرفتن ج.ا.ایران در کانون توجهات ژئوپلیتیکی
۳	۶۲/۲	موقعیت ارتباطی ج.ا.ایران
۱۱	۳۳/۹۷	مجاورت ج.ا.ایران با کشورهای خلیج فارس
۵	۵۸/۵۸	وسعت و شکل سرزمین ج.ا.ایران
۱	۷۱/۰۸	دسترسی ج.ا.ایران به آب‌های آزاد
۱۴	۲۹/۵۸	مجاورت کردستان ج.ا.ایران با اقلیم کردستان عراق
۶	۵۴/۲۹	طول مرزهای آبی ج.ا.ایران با عراق
۹	۴۵/۴۱	طول مرزهای زمینی ج.ا.ایران با عراق
۸	۴۶/۰۹	توپوگرافی نیمه جنوبی و غربی ج.ا.ایران برای دفاع در مقابل دشمن کلاسیک
۱۳	۳۱/۲۲	دسترسی دشمن به آب‌های آزاد از طریق عراق جهت تهاجم به ج.ا.ایران
۱۰	۴۵/۳۲	وسعت و شکل سرزمین عراق جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران
۷	۴۶/۱۹	طول مرزهای زمینی عراق جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران
۱۵	۱۶/۸۷	طول مرزهای آبی عراق جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران
۱۲	۳۱/۳۳	توپوگرافی عراق جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران
۲	۷۰/۷۶	مجاورت عراق با کشورهای خلیج فارس جهت تهاجم به ج.ا.ایران

آزمون میانگین تک نمونه‌ای جهت تعیین عوامل موثر

عامل‌هایی که میانگین نمرات آن‌ها اختلاف معنادار با عدد ۳ داشته و بیشتر از ۳ باشند پذیرفته شده‌اند. در جدول آزمون اختلاف میانگین با عدد ۳ رسم شده است. توجه شود برای عامل‌هایی که فرض نرمال بودنشان تأیید شده است، از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده کرده‌ایم و برای عامل‌هایی که این فرض برایشان برقرار نبود، از آزمون Run استفاده شده است. در هر دو آزمون، فرض صفر عدم وجود اختلاف معنادار با مقدار آزمون است. پس از مشخص شدن عوامل موثر، اگر

عاملی در یکی از نقش‌ها (فرصت، تهدید، قوت، ضعف) بیش از نیمی از نظرات (۳۷ نفر) را دارا باشد، نقش آن را مشخص می‌کنیم.

جدول ۸: عوامل موثر ژئوپلیتیکی طبیعی

عامل	میانگین	Sig (2-tailed)	نتیجه	نقش عامل
قرار گرفتن ج.ا.ایران در کانون توجهات ژئوپلیتیکی	۴/۵۲۱	۰/۰۰۱	موثر	فرصت و تهدید
موقعیت ارتباطی ج.ا.ایران	۴/۵۴۳	۰/۰۰۱	موثر	فرصت و قوت
مجاورت ج.ا.ایران با کشورهای خلیج فارس	۳/۶۷۸	۰/۰۰۱	موثر	فرصت و تهدید
وسعت و شکل سرزمین ج.ا.ایران	۴/۴۱۸	۰/۰۰۱	موثر	فرصت و قوت
دسترسی ج.ا.ایران به آب‌های آزاد	۴/۸۱۵	۰/۰۰۱	موثر	فرصت و قوت
مجاورت کردستان ج.ا.ایران با اقلیم کردستان	۳/۵۶۲	۰/۰۰۱	موثر	فرصت و تهدید
طول مرزهای آبی ج.ا.ایران با عراق	۳/۲۶۷	۰/۰۰۱	موثر	فرصت و قوت
طول مرزهای زمینی ج.ا.ایران با عراق	۴/۰۶۲	۰/۰۰۱	موثر	فرصت
توپوگرافی نیمه جنوبی و غربی ج.ا.ایران برای دفاع در مقابل دشمن کلاسیک	۴/۰۷۵	۰/۰۰۱	موثر	فرصت
دسترسی دشمن به آب‌های آزاد از طریق سرزمین عراق جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران	۳/۲۴	۰/۱۳۴	کمتر از حد متوسط	
وسعت و شکل سرزمین عراق جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران	۴/۰۳۴	۰/۰۰۱	موثر	تهدید
طول مرزهای زمینی عراق جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران	۴/۰۴۱	۰/۰۰۱	موثر	تهدید
طول مرزهای آبی عراق جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران	۲/۶۰۳	۰/۰۰۵	کمتر از حد متوسط	
توپوگرافی عراق جهت تهاجم به ج.ا.ایران	۳/۵۶۸	۰/۰۰۱	موثر	تهدید
مجاورت عراق با کشورهای خلیج فارس جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران	۴/۷۶	۰/۰۰۱	موثر	تهدید

با توجه به جدول بالا عوامل زیر نمی‌توانند به عنوان عامل ژئوپلیتیکی طبیعی موثر بر راهبرد دفاعی - امنیتی در نظر گرفته شوند: الف- دسترسی دشمن به آب‌های آزاد از طریق سرزمین عراق جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران، ب- طول مرزهای آبی عراق جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران. به غیر از این ۲ عامل، ۱۳ عامل دیگر عوامل موثر ژئوپلیتیکی بر راهبرد دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران در مقابل تهدیدات از مبداء سرزمینی عراق هستند. در بین ۱۳ عامل شناخت محیط خارجی و داخلی ج.ا.ایران، تعداد ۷ عامل دو نقشی بوده‌اند که در مجموع این ۲۰ نقش، ۴ نقش قوت، ۹ نقش فرصت و ۷ نقش تهدید بوده‌اند. ضمناً بر اساس جدول بالا ضعف خاصی مشاهده نشده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

الف - نتیجه‌گیری

بر اساس یافته‌های تحقیق، عوامل ژئوپلیتیکی در مرحله‌ی «شناخت محیط راهبردی» دارای نقش مؤثری بر راهبرد دفاعی - امنیتی هستند. این عوامل؛ در تعامل با یکدیگر در قالب بسترهای قوت‌زا، فرصت‌آفرین، ضعف‌ساز و تهدیدزا بر راهبرد دفاعی - امنیتی نقش‌آفرینی می‌نمایند. ابتدا تعداد ۱۵ عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی به دست آمد که در نهایت ۱۳ عامل که دارای معدل بیشتر از حد متوسط یا عدد ۳ بوده و در دسته‌ی زیاد و خیلی زیاد قرار گرفتند مورد تأیید قرار گرفته و ۲ عامل که دارای معدل کمتر از ۳ بوده تأیید نگردید. چون میزان تأثیر این ۲ عامل کمتر از حد متوسط است نقش‌آفرین نیستند. به عبارتی دیگر موثر هستند، اما نقش‌آفرین نیستند.

پاسخ سوال فرعی یکم

بر اساس یافته‌های تحقیق، نقش عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی به ترتیب اولویت عبارتند از:

۱- دسترسی ج.ا.ایران به آب‌های آزاد،

۲- مجاورت عراق با کشورهای خلیج فارس جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران،

۳- موقعیت ارتباطی ج.ا.ایران،

۴- قرار گرفتن ج.ا.ایران در کانون توجهات ژئوپلیتیکی،

۵- وسعت و شکل سرزمین ج.ا.ایران،

۶- طول مرزهای آبی ج.ا.ایران با عراق،

- ۷- طول مرزهای زمینی عراق جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران،
- ۸- توپوگرافی نیمه جنوبی و غربی ج.ا.ایران برای دفاع در مقابل دشمن کلاسیک،
- ۹- طول مرزهای زمینی ج.ا.ایران با عراق،
- ۱۰- وسعت و شکل سرزمین عراق جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران،
- ۱۱- مجاورت ج.ا.ایران با کشورهای خلیج فارس،
- ۱۲- توپوگرافی عراق جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران،
- ۱۳- مجاورت کردستان ج.ا.ایران با اقلیم کردستان عراق،

پاسخ سوال فرعی دوم

الف- بر اساس یافته‌های تحقیق، مهمترین قوت‌های دفاعی-امنیتی ج.ا.ا. مبتنی بر عوامل

ژئوپلیتیکی طبیعی به ترتیب عبارتند از:

۱- دسترسی ج.ا.ایران به آب‌های آزاد؛

۲- موقعیت ارتباطی ج.ا.ایران؛

۳- وسعت و شکل سرزمین ج.ا.ایران؛

۴- طول مرزهای آبی ج.ا.ایران با عراق.

تعداد ۳ عامل که با علامت ستاره مشخص شده، دارای دو نقش می‌باشند، یعنی همزمان هم

قوت هستند و هم فرصت.

ب- بر اساس یافته‌های تحقیق، مهم‌ترین فرصت‌های دفاعی-امنیتی ج.ا.ا. مبتنی بر عوامل

ژئوپلیتیکی طبیعی به ترتیب اولویت عبارتند از:

۱- دسترسی ج.ا.ایران به آب‌های آزاد؛

۲- مجاورت ج.ا.ایران با کشورهای خلیج فارس؛

۳- موقعیت ارتباطی ج.ا.ایران؛

۴- قرار گرفتن ج.ا.ایران در کانون توجهات ژئوپلیتیکی؛

۵- وسعت و شکل سرزمین ج.ا.ایران؛

۶- طول مرزهای آبی ج.ا.ایران با عراق؛

۷- توپوگرافی نیمه جنوبی و غربی ج.ا.ایران برای دفاع در مقابل دشمن کلاسیک؛

۸- طول مرزهای زمینی ج.ا.ایران با عراق؛

۹- مجاورت کردستان ج.ا.ایران با اقلیم کردستان عراق.

تعداد پنج عامل دارای دو نقش هستند، سه عامل همزمان هم فرصت هستند و هم تهدید (۱- مجاورت ج.ا.ایران با کشورهای خلیج فارس، ۲- قرار گرفتن ج.ا.ایران در کانون توجهات ژئوپلیتیکی، ۳- مجاورت کردستان ج.ا.ایران با اقلیم کردستان عراق،) و دو عامل همزمان هم فرصت هستند و هم قوت (۱- موقعیت ارتباطی ج.ا.ایران، ۲- وسعت و شکل سرزمین ج.ا.ایران).

پ- بر اساس یافته‌های تحقیق، مهمترین تهدیدهای دفاعی-امنیتی ج.ا.ا. مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی به ترتیب اولویت عبارتند از:

۱- مجاورت عراق با کشورهای خلیج فارس جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران،

۲- قرار گرفتن ج.ا.ایران در کانون توجهات ژئوپلیتیکی،

۳- طول مرزهای زمینی عراق جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران،

۴- وسعت و شکل سرزمین عراق جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران،

۵- مجاورت ج.ا.ایران با کشورهای خلیج فارس،

۶- توپوگرافی عراق جهت تهاجم دشمن به ج.ا.ایران،

۷- مجاورت کردستان ج.ا.ایران با کردستان عراق.

عامل مجاورت کردستان ج.ا.ایران با اقلیم کردستان عراق همزمان دارای دو نقش فرصت و

تهدید است.

ت- بر اساس یافته‌های تحقیق، ضعف خاصی در حوزه عوامل موثر ژئوپلیتیکی طبیعی

ج.ا.ایران وجود ندارد.

ب- پیشنهادها

- ۱- با توجه به اینکه در این پژوهش جهت‌گیری کلی تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مقابل تهدیدها از مبدأ سرزمینی عراق تعیین شده است، لذا پیشنهاد می‌شود که طراحان راهبردی دفاعی کشور از نتایج بدست‌آمده در تدوین راهبرد دفاعی کشور در مقابل تهدیدها از مبدأ سرزمینی عراق استفاده نمایند.
- ۲- با توجه به طولانی بودن مرز مشترک زمینی بین ج.ا.ایران و عراق و فقدان موانع مناسب در منطقه جنوب غربی کشور، پیشنهاد می‌گردد نیروهای زمینی با انسداد مرزهای زمینی و دفاع موزاییکی (لایه به لایه و عمیق) آمادگی لازم جهت مقابله با تهاجم دشمن از سرزمین عراق، که دارای توپوگرافی و وسعت مناسب است را داشته باشند.
- ۳- با توجه به محدودیت دسترسی کشور عراق به دریا و آب‌های آزاد پیشنهاد می‌گردد به محض آغاز درگیری با دشمن، نیروهای دریایی ج.ا.ایران با اجرای راهبرد «ضربه مشت محکم» ضمن انهدام توان دریایی دشمن، منافع وی را در کشورهای خلیج فارس منهدم نمایند.
- ۴- استفاده از موقعیت هارتلندی (ارتباطی، ژئوپلیتیکی و انرژی) ج.ا.ایران و منابع بومی با تکیه بر قدرت درون‌زای داخلی به‌منظور خنثی نمودن تهدیدات آمریکایی‌ها و تکفیری‌های مستقر در عراق و کشورهای خلیج فارس.
- ۵- مشارکت در طرح‌های عمرانی و سرمایه‌گذاری در اقلیم کردستان عراق، به منظور همگرایی اقلیم با ج.ا.ایران جهت مقابله با تهدیدهای آمریکا و تکفیری‌ها از مبدأ عراق.
- ۶- جلوگیری از تجزیه عراق و همگرایی با دولت و بازیگران اصلی صحنه عراق (کردها، اهل تسنن و شیعیان) به‌منظور خنثی نمودن تهدیدات آمریکایی‌ها و تکفیری‌های مستقر در عراق.

فهرست منابع:**الف - منابع فارسی**

- افتخاری، اصغر، (۱۳۹۲)، برآورد نظامی تهدید، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- افضل‌نژاد، محمد مهدی و حسینی، کیان، (۱۳۸۹)، پروژه تحقیقاتی جغرافیای اجتماعی ایران در برابر تهدیدات نظامی، ستاد کل نیروهای مسلح.
- اطاعت، جواد، (۱۳۷۶)، ژئوپلیتیک و سیاست خارجی ایران، تهران، نشر سفیر.
- حسن‌بیگی، ابراهیم، (۱۳۹۰)، مدیریت راهبردی، انتشارات سمت، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی دانشگاه عالی دفاع ملی.
- حافظ‌نیا، محمدرضا، (۱۳۷۱)، خلیج فارس و نقش استراتژیک تنگه‌ی هرمز، تهران، انتشارات سمت.
- حافظ‌نیا، محمدرضا، (۱۳۹۰)، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد، انتشارات پاپلی.
- حافظ‌نیا، محمدرضا، (۱۳۸۱)، جغرافیای سیاسی ایران، تهران، انتشارات سمت.
- دانش‌آشتیانی، محمداقبر، (۱۳۹۱)، مدیریت راهبرد دفاعی - امنیتی، انتشارات مرکز آموزشی و پژوهشی شهید صیادشیرازی.
- سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، (۱۳۹۰)، اطلس مرزهای ایران، جلد اول.
- شمس‌دولت‌آبادی، سید محمورضا، (۱۳۹۴)، جزوه درسی ژئوپلیتیک مقطع دکتری، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- صفوی، سیدیحیی، (۱۳۸۱)، مقدمه‌ای بر جغرافیای نظامی ایران، تهران، سازمان جغرافیای نیروهای مسلح، چاپ دوم، جلد اول.
- عزتی، عزت‌الله، (۱۳۷۹)، ژئوپلیتیک، تهران، انتشارات سمت.
- نامی، محمدحسن و محمدپور، علی، (۱۳۸۷)، جغرافیای کشور عراق با تاکید بر مسائل ژئوپلیتیک، تهران، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- رشید، غلامعلی، (۱۳۸۶)، رساله دکتری، نقش عوامل ژئوپلیتیک در راهبرد دفاعی (مطالعه‌ی موردی، ایران نسبت به عراق)، تهران، دانشگاه تربیت‌مدرس.
- کاظمی، علی اصغر، (۱۳۷۲)، روابط بین‌الملل در تئوری و عمل، تهران، نشر قومس.
- مجتهدزاده، پیروز، (۱۳۸۱)، جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، تهران، انتشارات سمت.
- نیکسون، ریچارد، (۱۳۷۴)، پیروزی بدون جنگ، ترجمه فریدون دولت‌شاهی، چاپ چهارم، تهران، موسسه اطلاعات.

ب - منابع انگلیسی

- Richard Wyn Jones (1999), Security, Strategy and critical Theory: London Lynne Rienner publishers.
- Chandler, (1963) Strategic Management journal.

